

AZ EGYHÁZAK ÉS AZ ISKOLÁZTATÁS KLEBELSBERG KUNÓ
NÉZETEIBEN

A magyar állam és az egyház(ak) viszonyának megértése a történelmi előzmények nélkül sokszor egyszerűsítésekhez vezet. Hiszen egy tradicionalista rendszerről van szó, amely legitimitációját jórészt a történelemből merítette. A részletes elemzés helyett itt elég néhány meghatározó mozzanatra utalnunk ahhoz, hogy a konkrét helyzet szükségletein túli politikai motivációkat árnyaltabban láthassuk.

A magyar államiság ellentmondásos történeti helyzete miatt az egyházakra maradt a művelődési szükségletek kielégítése. Annál is inkább, mert városaink anyagi-politikai ereje, etnikai idegensége nem tette lehetővé a polgáriasult formák önálló létezését. A nagyszámú magyar nemesség intellektualizálódásának régi és elég széles körű folyamata kialakította az államfenntartó magyar nemesi nemzet és az egyházak harmonikus együttműködését. A magyar nemesi nacionalizmus ápolói az egyházi iskolák voltak, és az egyház gondoskodott a „népnek megfelelő” nevelésről is.

A magyar néesség túlnyomó többségének gondolkodási kereteit meghatározó agrárvilág és a vallásos, felekezeti szervezetek kölcsönössége az idők során csak lassan, egyenlőtlenül változott, s így a szekularizáció a XIX. század végéig nálunk alig indult el. Uralkodó rétegeinknek a valláshoz való viszonya csak átmenetileg, pár évtizedre lazult meg (1820–1890), de a hétköznapiak során még ekkor is eleven maradt a kapcsolat. A magyar etnikumnak a török uralom alatti katasztrofális meggyengüléséből fakadó veszélyeztetettségi érzete és tudata a XX. század elején a nemzetiségi kérdés külpolitikai összefüggései miatt ismét felerősödött.

Ekkorra azonban, a polgári fejlődés következményeképpen, a szociális feszültségek is elértek egy olyan szintet, amelyen a régi hatalomgyakorlók, a magukat továbbra is „nemzetnek” tudó „történelmi osztályok” legitimitása is megkérdőjeleződött. E kettős veszélyeztetettségi helyzetben indult el a liberalizmustól való eltávolodás és a középréteg főleg neokatolikus ihletésű konzervatív fordulata. Nem elhanyagolható az sem, hogy a modern polgári fejlődés réteghordozói s annak főleg radikális képviselői nálunk a zsidóságból kerültek ki – így a kereszténység ismét egy bonyolult helyzet eminens tényezőjévé lett –, legalábbis az eszmei viták szintjén. Az első világháborúban és a trianoni békében alapjaiban megrendült magyar társadalomban az egyházakhoz fűződő viszony az elsőrendű kérdések egyike volt.

*

Ebben a helyzetben – nem azért, mert ezt tartom döntőnek – kiemelhető egy személyes vonás is: a kultuszminiszter mély vallásossága. Ezt akkor sincs joga senkinek sem cétségbe vonni, ha főleg politikusként néha pragmatikus, vagy ha a vallás szerepét illető

felfogásában erős is a funkcionalitás: „Én egyénileg mélységesen vallásos ember vagyok és azt kívánnám, legyen mindenki az, mert csak a vallás-sugallta nagy érzések képesek az emberi lélek romboló szenvedélyeivel szemben az egyensúlyt fenntartani.”¹

A túlságosan direktnek ható fenti megnyilatkozás nemcsak demonstráció, hanem a „katolikus reneszánsz” légkörében felnőtt férfi megnyilvánulása. A nemesi eredetű, vallásos kisvárosi család és a cisztercita iskola hatékony szelleme szólal itt meg. A valláshoz, egyházhoz való vonzalmának bizonyítéka, hogy a ciszterciek rendtestvérükké fogadták.² Katolicizmusának bizonyítéka, hogy szigorúan „paritásos” egyházpolitikája ellenére és közben, állandóan felmerülnek nála egyoldalúan felekezetes vonások is. Főleg a történelmi folyamatok elemzésénél – a katolicizmus szerepét és a mások jelentőségét illetően (pl. a török utáni újjáépítés mint katolikus mű jelenik meg nála, ugyanakkor Apáczait csak „állítólag” tekinti a magyar tudományosság megalapozójának stb.). Egy szóval, a történelem e cselekvő embere nem előzmények nélkül jut el az egyházak szerepének elrendezéséig.

Az egyéni sors és hajlandóság Klebelsberg Kunónál egy széles, európai horizontú tudásba és kultúrába ágyazódik. Külföldi tanulmányai során nyitott szemmel észrevette a „korszellem” tendenciáit, és nemcsak a számára kedvező „konzervatív reneszánsz” formájában. Sőt, a liberalizmus sokoldalú polgári meghaladását nemcsak politikai és gazdasági síkon rögzítette, hanem tudományosan és a tömegekre ható mindennapi szinten is: „A természettudományok fejlődése sokkal megelőzte a politikai és gazdasági tudományok fejlődését . . . Ma a politikus nem érez Hinterlandként maga mögött olyan elméleti, államtudományi és gazdaságtudományi háttérrel, mint amilyen óriási háttér a technikus mögött a természettudomány . . . Valóban nagy időket élünk, nagyszerű haladásnak vagyunk a tanui, de az egyének kis sorsa szempontjából fájdalommal mondjuk, hogy nem jó nagy korokat élni.”³

A magyar kultuszminiszter kereső „észember” – bárkinek bármi is legyen a véleménye politikai felfogásáról és lépéseiről –, olyan államférfi, aki egy a világháborúban kimúlt, „békebeli” politikust reprezentál. Aki igyekszik ugyan alkalmazkodni, s tud is, mert koncepciózus szelleme távlatosabban elemez, mint legtöbb kor- és elvtársáé, mégis Kornis Gyula ítéletében jól fogalmazódik meg egy Közép-Európában kihalóban levő emberfajta képe: „De azért elsősorban a mindent kiszámítani törekvő észembere. Innen érthető, hogy a nagy kultúrpolitikusnak a kultúráról táplált fogalma *egyoldalúan intellektualisztikus: a kultúra az ő szemében elsősorban tudás és technikai készség; ellenben a kultúrának értékelésbeli, erkölcsi-érzelmi mozzanatai*, amelyeknek pedig a legnagyobb szerepük van a nemzet megújításában, *nem eléggé éles reliefben* domborodnak ki felfogásában.”⁴ (Klebelsbergnek és politikájának jelentősége nem abban áll, hogy

¹ Beszédei, 607.

² „a Rend, az ő lelkének (ezt) a kivételes vonzalmát nagyon csekély, de mégis kivételes, mert fölötté ritka formában viszonzta, amikor őt rendtestvérévé confraterré, fogadta”. Emlékbeszéd (Baranyai Jusztin) 81.

³ Utolsó akkordok, 24.

⁴ Emlékbeszéd (Kornis Gyula) 53.

új tendenciákat kezd, hanem mintegy befejez egy elmúlt történelmi korszakot. Politikailag és kulturálisan kifuttatja a *Tisza Istvánék* által elkezdett átalakítást. Nem véletlen, hogy irányvonala elfogadhatatlan a radikális jobboldal számára.)

*

Klebensberg egyházpolitikai vezérgondolata tudatos elveken nyugszik. Levonva az újabb kor változási tendenciáinak következtetéseit: „*A XIX. század régi magyar nacionalizmusával szemben, öntudatos ellentétben vele, a magyar neonacionalizmus össze igyekszik fonni a hazafias és vallásos gondolatot. Itt megint párhuzamos a magyar és az olasz lelki fejlődés.*”⁵ Sokan az utóbbi mondatot tartják fontosnak, úgy ítélve, hogy *Klebensberg* fasiszta „hajlamaira” utal. Pedig inkább az európai „perifériák” közös társadalomfejlődési és realitásbeli adottságainak észrevétele tükröződik benne: mind az olasz, mind a magyar politika lényegét adó nacionalizmus intézményes terjedési és terjesztési kerete a mindenhol jelenlevő templom és az egyre inkább mindenhová eljutó egyházi iskolarendszer. Egyik államnak sincs – már csak a „perifériális” gazdasági fejlettség miatt sem – ereje ezt pótolni, helyettesíteni, de valójában persze a szándéka is hiányzik. Hiányzik, mert a szocializmus, még inkább a kommunizmus „réme” időt sem enged a mérlegelésre. Az olasz vallási egység és a magyar felekezeti sokféleség e tekintetben nem lényeges különbség. A cisztercita diák, *Klebensberg* a következőképpen fogalmazza meg az egyházi iskolák ideáltipikus lényegét: „*A konzervatív és haladó erőnek ez a csodálatos kombinálása az ereje a ciszterci rendnek is, amelynek növendékei mindig meg tudták érteni a korok intő és hívó szavát, s akiknek lelkében a nacionalizmus és a katolikum föloldhatatlan egységbe olvadt össze.*”⁶

Nálunk a katolicizmus államegyházi jellege töretlenül fennmaradt, annak ellenére, hogy vezető politikusaink zöme mindig protestáns volt. Az állammal összefonódott egyház helyzetét mi sem mutatta jobban, mint az, hogy a katolikus püspöki kar mindig csak félszívvel támogatta a nagyhangú, de politikai jelentéktelenségre kárhozott katolikus pártokat. Közvetlen állami csatornákon mindig könnyebben célt értek. Az első világháború és a forradalmak következményei tömeghatású szervezetet sürgettek a szétdarabolt Magyarországon – *Klebensberg* elemzésében ez mindenképpen az egyházak keretében képzelhető el: „*Az államhatalom birtokáért fognak a világnézetek küzdeni. De éppen a dolgoknak ezen állása óriási felelősséget hárít a magyar történelmi egyházakra. Egyházainkban meg kell lennie a belső erőnek arra, hogy a tömegek további dekrisztianizálásának gátat tudjanak vetni. Ez reánk nézve lét vagy nem lét kérdése, mert Magyarország egy újabb szocialisztikus rezsimet már csak közgazdasági okokból sem bírna el. Gazdasági szervezetünk újabb összeomlása a magyar államot kitörölné az európai államok sorából.*”⁷

Klebensberg kétszeresen is helyes irányba indul saját politikájának a megalapozásában: egyrészt észreveszi a tömegek körében is elkezdődött, s a háború, de főleg a forradalmak alatt felgyorsult szekularizációt, amelynek erkölcsi következményén túl a poli-

⁵Neonacionalizmus, 171.

⁶Beszédei, 631.

⁷Beszédei, 635.

tikai kihatásai is egyértelműek voltak: elfordulás a régi vezetői garnitúrától, s a modern polgári érdekképviseleti politika irányában történő tájékozódás. (A magyar kisgazdamozgalom minden moccanására idegesen reagálnak a hagyományos notabilitások és a katolikus egyház.) Másrészt *Klebelsberg* az okos konzervatív, észreveszi, hogy a modern liberális magyar állam a maga, elsősorban „városi jellegű” szervezetével, gazdasági mentalitásával (elvont jogi és adóztató funkciójában) a nagy agrártöbbség számára csak *mechanikus tekintély és hatalom*. Hiszen még fiatal is ez a szervezet, századok sem legitimálták a parasztság tudatában, s az idegen, „elnyomó” Habsburg-struktúra örökségét viseli. A történelmi magyar állam megsemmisülését átélő kultuszminiszter nem a háborús években óriási teljesítményt nyújtó magyar államiságot látja, hanem a végén szinte ellenállás nélkül összeomló államhatalmat, amelynek semmi hatása nem volt a tömegekre: „*Mint magyar kultuszminiszter vallom, hogy az állami eszközök nem elégségesek a lelki rekonstrukcióhoz, ezért vagyok ellensége az egyház és az állam elválasztása tanának.*”⁸

A miniszter persze nemcsak elvi megfontolásokból, történelmi tapasztalatokból indul ki. Elvbarátait, de olykor ellenfeleit is megszegyenítő világossággal veszi észre, látja a hétköznapi szociális nyomorúságát: „Kétségtelen, hogy sok nálunk a szegény ember, akinek csak a létminimuma van meg, aki pusztá életét is csak nehezen tudja tengetni.”⁹ Ehhez hasonló megállapításokat gyakran olvashatunk tőle. S éppen ebben a helyzetben, a szociális szervezetben lényeges és gyors változásokat nem engedélyező társadalmi rendszerben válik az elemi létszinteken mindenhol jelenlévő egyház „megszólító” intézményé, nélkülözhetetlen stabilizáló szervezetté.

Klebelsberg szemében ugyanis az egyház nem hatalmi, hanem társadalmat szolgáló intézmény. Állandóan a lelkészkező egyház lebeg a szeme előtt, s Oroszország helyzetét nem győzi elégszer negatív példaként emlegetni: „Ha ugyanazt a költséget és erőt, amit az orosz orthodox egyház drága külsőségekre elfecsérelt, inkább arra használta volna fel, hogy lelkészkező munkával az orosz tömegek és intelligencia belértékét növeljék, a bolsevizmus elhatalmaskodása lehetetlenné lett volna . . .”¹⁰

Klebelsberg szemében tehát az egyházak olyan evilági intézmények, amelyek népi tekintélyük, hagyományaik, a paraszti és kistermelői tömegek életformájához, kulturális-szellemi igényeihez illeszkedő gyakorlatuk révén alkalmasak egy, a miniszter által megfogalmazott aktivista (neo)nacionalista magyar konzervativizmus szolgálatára: „*A magyar templommal és a magyar iskolával (sorrend! – TL) hatalmas idealizmust kell kifejleszteni, de annak a hajtóerőnek, amely az idealizmusból táplálkozik, oly fejlődést kell előmozdítani, amely a születések szaporodásához, a magyar mezők benépesedéséhez, a gyárkérmények és gépek sokasodásához, behozatalunk csökkenéséhez, a hazai piac fogyasztásának emelkedéséhez vezet.*”¹¹

A nagy tervező itt nyilván rövidre zárta hosszútávú elképzeléseinek a láncát, de nagyon is lényegesnek kell tartani azt, hogy míg kisstilű konzervatívok szemében a válás és az egyház nem más, mint régi, jól bevált fék a tömegek számára, *Klebelsberg* álmai-

⁸ Beszédei, 627.

⁹ Küzdelmek könyve, 253.

¹⁰ Világválságban, 211.

¹¹ Küzdelmek könyve, 257.

ban egy konzervatív gazdasági virágzás fontos lelki előkészítője. E cél érdekében a miniszter mindent megtett: az egyházi támogatásokat évről-évre jelentős összeggel emelte, az egyházi iskolákat még a célszerűtlenül szétforgácsolt elemi szinteken is támogatta (pedig rossz példákat ő maga is említ például a Dunántúlról), s a reprezentatív katolikus célokat (például Szegeden) fecsérlésnek is beillő módon segítette. (Egyébként ő vezeti be először a katolikusok államsegélyét.)¹² Viszont az egyház sem maradhat a régi, csupán tiszteletreméltó intézmény: a hathatós lelkigondozáson túl, konkrét társadalompolitikai célok érdekében kell fellépnie; a természetes terepet jelentő falusi térségeken túl is hatnia kell; programot kell adnia: „Ez (a munkásságnak a nemzeti táborba való visszatérése – TL) nem lehet pusztá követelés. A hazának és az egyháznak is erősen elébe kell mennie a magyar munkásságnak.”¹³ Nem részletezte ezt az „elébemenést” sohasem, nyilván a karitatív tevékenység fokozására gondolhatott, iskoláztatási segítségre – s majd, egy javuló gazdasági helyzet bázisán, a hiteles etikai vezetés átvételére.

Az utóbbi feltételének a felekezeti vegyes Magyarországon az egyházak egymás közötti torzsalkodásának megszüntetését, s egy, a hatalom számára fontos politikai ihletésű „keresztény” front megteremtését látta: „A radikalizmus olyan front, amellyel szemben a magyar történelmi egyházak egyesült erővel fordulhatnak ahelyett, hogy az egymás ellen folytatott harcra fecsérelnék a maguk erejét. A hitetlenség, a radikalizmus frontja az, amely az Istent, és hazát megtámadja... A proletárdiktatúra hosszú tartama nemcsak a cárizmus csődjét jelenti, hanem csődjét jelenti az orosz orthodox egyháznak is.”¹⁴ A magyar mindennapok és a történelmi hagyományok óriási tehetetlenségi nyomatéka nyilvánul meg abban, hogy ilyen eszmefuttatásokra szüksége volt a hatalom képviselőjének. A kor Magyarországon a felekezet még sokszor jelentett szociális helyzetet, műveltséget, presztízst, politikai állásfoglalást stb. s az emberek számára – sokszor ugyan kiüresedett formalitásként – a felekezeti identitás sokat jelentett.

*

A felbomló, tradicionálisban eleven tömeges gondolkodásforma teremt meg az egyházak hatékonyságának lehetőségét. Természetesen párosulva az óriási, nincstelen paraszti tömegek kiszolgáltatottságával és szellemi gyámoltalanságával: „A magyar történelmi egyházak csak különböző szervezeti formák, melyek koncentrikusan dolgoznak egyugyanazon szent cél megvalósításán: a nemzet erkölcsi és szellemi megújításán.”¹⁵ A „keresztény egységfront” politikusa itt ismét rövidre zárja koncepciózus elképzeléseit, hiszen az, amit itt kifejt, nem más, mint az egyházak „indirekt államosítása”, célszerűen korlátozott autonóm szervezetek működtetése – hatékonysági és politikai okokból. Nincs tehát egészen igazuk azoknak akik a direkt államosítást hiányolják az oktatásban – a magyar politikai viszonyok között az államérvényesítése biztosítva volt. S ez nem véletlen: egyházaink teljes egészükben azonosultak a magyar állam külpolitikai, revíziós céljaival és a magántulajdonon alapuló polgári társadalom értékrendszerével.

¹² Lásd: Gergely Jenő: A püspökök tanácskozásai, Bp. 1984.

¹³ Neonacionalizmus, 187.

¹⁴ Beszédei, 517.

¹⁵ Beszédei, 662.

Nézzük előbb a külpolitikai viszonyokat. A rendi nacionalizmust ugyanúgy, mint a modern, polgári magyar nacionalizmust egyházi iskoláink ápolták. A történeti ország elszakított részein nemcsak a katolikus egyház fele nagybirtoka, de évszázados egyházi iskolaközpontok, magyar hívek milliói maradtak. A keresztyén egyetemesség túlzottan elvont eszme volt a konkrét egyéni, regionális, történelmi és a kulturális-tudati sérelmekhez képest. A háború után mindenhol tomboló egyéb nacionalizmusok között a magyar egyházak álláspontjában nincs semmi rendkívüli, semmi különösen „reakciós”. Az állam tehát nyugodtan számolhatott azzal, hogy „minden egyház a maga módja szerint és a maga eszközeivel mentől sikeresebben szolgálja a nemzeti feltámadás ügyét”.¹⁶

A belpolitika, a szociális kérdések ügyében nincsenek alapvető ellentétek az egyházi és az állami felfogás között. Az elvi egyetértést nem kell különösebben bizonyítani, a rövid távú közös érdekek és feladatok eléggé indokolták: „A pénzügyi szanalásnál azonban sokkal inkább szükség van egy másik szanalásra . . . A világháború folyamán rendszeresen szoktatták rá az embereket az ölésre és pusztításra, rendszeresen szoktatták le a munkáról . . . Aztán jött a forradalmak demoralizáló hatása . . . amely nemzetnek a szervezetébe a forradalom mérge egyszer fölszívódott, az a politikai nyughatatlanságnak, békétlenségnek, vergődésnek hosszú korszakán megy át . . . a magyar nemzet lelke beteg, mert egész Európa beteg ettől a rettenetes világháborútól és annak következményeitől . . . egyik legnagyobb, leghatásosabb gyógyszer a katolikum.”¹⁷

Nem volnánk igazságosak, ha a fenti elemzést — egy még demoralizálóbb világháború és egész sor történelmi esemény után — egy kézlegyintéssel elintéznénk. Különösen nem szabad ezt tennünk akkor, ha arra gondolunk: a magyar társadalom tradícionalista nyugalomát hihetetlenül rövid idő alatt törték szét az események. (Az elfogadott etikai elvek gyakorlati megtagadása, az egymást kizáró földi ígéretések jegyében folyó, emberéleteket követelő belső harcok, egy határtalan világ helyett egy körülzárt kis ország stb.) Nemcsak értelmiségi és szellemi válságok, csodavárások születtek ebből, hanem tömeges elfordulás a mindent megrázó újtól — s mindehhez háborús fáradtság, elszegényedés, kiélesedő kenyérharc. A vesztesek és győztesek politikai és gazdasági vajúadásait maga a miniszter így rögzíti magának: „A lelkek bizonytalanságát még növeli, hogy a marxizmus gyakorlati bukása után, sem az elméleti államtudomány, sem a politikai praxis, még nem talált új irányt.”¹⁸ A konzervatív példákat kereső miniszternek semmilyen más világnézeti alap nem adott több időt és lehetőséget a kiváráásra, a más-hol kikísérletezett vívmányok és módszerek rázkódtatást nem okozó, de hatékony átvételére.

Mind az állam, mind az egyházak érdekeltek tehát az együttműködésben, amely nagy viták nélkül, olajozottan folyt. Mégis egyértelmű határokat mutat Klebelsberg és a magyar állam az egyházaknak: „A felekezeti iskolák ügyének igazán őszinte, meggyőződéshíve vagyok . . . a huszadik században a jogi diszciplína tanítására mégsem a felekezetek vannak hivatva.”¹⁹ E konkrét álláspont többszörösen összetett véleményt sűrít.

¹⁶ Küzdelmek könyve, 233.

¹⁷ Beszédei, 623.

¹⁸ Küzdelmek könyve, 80.

¹⁹ Beszédei, 521.

Nemcsak az államérdek politikai elsőbbségét képviseli itt *Klebensberg* a felekezeti partikularizmussal szemben, de azt is, hogy az elitképző felsőoktatásban az egyházaknak nincs meg az a jelentősége, mint a legszélesebb néptömegeket fogadó és nevelő elemi iskolákban s a középosztály gerincét képező középiskolában. A felsőoktatásba már a korábbi, vallásos szellemű nevelés eredményeképpen „megnyert” és meggyőzött embereket kell küldeni. Találónak tekinthetjük tehát azt a jellemzést, amely szerint *Klebensberg* koncepciója: „*Új és korszerű eszményeken épült fel, bátor volt, de nem radikális, az európai haladás vonalán állott és mégis minden ízében keresztény, konzervatív és magyar volt.*”²⁰

A hierarchikusan gondolkodó, történelmi minőségekben ítélő kultuszminiszter az egyházak feladatát „rétegspecifikusan” is körvonalazta. De nemcsak az európai formák, hanem a tartalom kérdésében is nagyvonalú, konzervatív-liberális értelmiségiként határolja el a kereszténység, a vallás és más szellemi szférák kompetenciáit. Jó példa erre a művészet ügye: „*En óva intenék mindenkit attól, hogy a kereszténység jelszava alatt – a kereszténységnek ehhez semmi köze nincs – olyan művészeti irányokat erőltessünk még ma is, aminőket a külföldön már senki sem követ.*”²¹ Itt azonban ismét megfigyelhető a gyakorlatias kettősség: nemcsak mint a nép „szellemi táplálékát” támogatja meggyőződéssel az általa is elavultnak tekintett esztétikai irányzatokat, hanem az állami megrendelésekben is.

Klebensberg felfogásában és a magyar közoktatáspolitikában szilárdan él a kétféle kulturális szükséglet megkülönböztetése: mást a népnek, melyet paternalisztikus jóindulattal – mindent érte, de semmit általa – vezetni kell, és mást a középosztálynak, amelynek a vallásosság egyébként is „veleszületett” történelmi öröksége (a legitimáció része). A kereszténység így két ok miatt is a magyar társadalom egyetemes világnézetévé válik: a lent szokásszerűségét, „természetességét” a követendő „közép” öntudatosan vállalt, átél példái erősítik.

*

E rendies, korporatív fogantatású elképzelés a katolikus reneszánsz századfordulón kimerülő társadalomfelfogásának közvetlenül megfelel. A kapitalizálódó magyar társadalom ugyanis a vagyoni eltolódások ellenére fennálló, majdnem változatlan presztízhierarchiájában szintén rendies vonásokat őriz. Az egyház által elítélt kapitalista torzulások a széles középosztályi és kistermelői rétegek romantikus antikapitalizmusának célpontjaival egybeesnek. A szocialista eszmével, annak evilági utópiájával így tényleg nem vehette fel a harcot más, csak az egyházak: „*A nagy világnézeti harcot a szociáldemokráciával nem az államok, hanem az egyházak fogják megvívni.*”²²

Persze itt mutatkozik meg *Klebensberg* múlt századi s – mindenféle etatista vonásai ellenére – régi típusú beállítottsága. Nem tartja a világnézeti harcot nyílt állami eszközökkel eldöntendőnek és eldönthetőnek. Elképzeléseiben a tekintély és a hatalom még intézményes közvetítéseken keresztül kapcsolódik össze, és társadalmi, politikai céljait csak a történetileg kialakult és jogilag képviselhető formában gondolta megvalósítani.

²⁰ Emlékbeszéd, 86–87. (*Baranyai Jusztin*)

²¹ Beszédei, 400.

²² Beszédei, 634.

Sem a magyar társadalom vezető rétegeinek korszerűsége, sem technikai fejlettsége és tőkeereje nem volt alkalmas arra, hogy egy totális hatalom alapja legyen. A tradicionális létformák, gondolkodási és termelési technikák adott színvonalán így is „túl sok volt az állam”. A háború utáni válság, infláció s a lassú gyógyulás az oktatásügyi anyagi akciórádiusát, *valóságos hatáslehetőségeit* behatárolták.

Egy konzervatív politika jegyében egyértelműen ésszerűnek nevezhető az állami eszközökkel alig, vagy csak igen kis részben mozgósítható egyházi források iskolai igénybevétele. Nemcsak a célbirtokokban rendelkezésre álló egyházi vagyon, amely végső soron könnyen államosítható lett volna (bár az általános földreform elutasításának légkörében ez csupán elvi lehetőség!), de az alapítványokban, ösztöndíjakban, s főleg a hívek adományaiban megjelenő kulturális-művelődési tőke – a közoktatási költségvetés 1/3-a – indokolta az államosítás elmaradását, hanem az országos szinten kiegyenlítendő oktatási színvonal pótlólagos anyagi terhe is. A rosszabb felszereltségű felekezeti iskolák, a zömmel alacsonyabb fizetésű felekezeti tanítók, a kiépítendő pótlólagos állami adminisztráció, tankönyvkiadás stb. mind egy ilyen lépés ellen szóltak. S a pedagógusközvélemény egy részét leszámítva, igazából nagy tábora nem volt az államosításnak. A nemzetiségi területek elvesztésével a direkt állami beavatkozás sok korábbi hívének eltűnt az „érdeklődése”. A forradalmak és az impériumváltozások viharos korszaka pedig megmutatta az autonómiák értékét (pl. a kisebbségi magyar egyházak formájában). S ha a szélesebb európai s a jövődő magyar viszonyokba ágyazva nézzük az államosítás kérdését, akkor sem egyértelmű a kép.

(Természetesen mindezzel nem akarom megkérdőjelezni a korabeli szociáldemokrata mozgalom szociális jellegű iskolai követeléseinek és kritikájának jogosságát, amelyeket általában az államosítással kötöttek egybe.)

*

A fentiek alapján világosan kirajzolódik annak a véleménynek a jogossága, amely – nem véletlenül éppen katolikus oldalról megfogalmazva – *Klebelsberget* az állam és az egyház Szent Istvánhoz hasonló harmonizátorának tekintette.²³ „*Egyházpolitikánk alapelve, hogy az állam és a történeti egyházak Magyarországon nem lehetnek az iskolaügy terén sem versenytársak.*”²⁴ Ez az alapelv vezetett a növekvő részarányú felekezeti iskolai államsegélyekhez, sőt a közpénzeken felépített új elemi iskolák egyházi kézbeadásához is.

A két világháború közötti magyar törvényhozásban – leszámítva a szociáldemokrata képviselőket – teljes összhang uralkodott a kormánypárt és az ellenzék között a felekezeti oktatás és annak támogatása kérdésében. Elintézendő feladatként általában csak a felekezeti tanítók anyagi és jogi (pl. kántortanítóság) viszonyai kerültek terítékre. Mindenki természetes útnak találta a növekvő állami támogatást, hiszen biztosítva látta a „nemzeti alapon álló, valláserkölcsi nevelés” kívánatos céljának iskolai megvalósítását.

²³ „Nem hiszem, hogy tévedek, amikor azt állítom, hogy Szent István óta nem igen akadt világi politikus, aki annyi szolgálatot tett volna egyházunknak, mint ő.” Emlékbeszéd, 181. (*Stuhlmann Patrik gödöllői premontrai*)

²⁴ *Küzdelmek könyve*, 232.

A magyar oktatás mindennapjaiban, az elemi iskola szintjén „természetes” körülmény volt a felekezeti elkülönülés — mint ahogyan az volt a hétköznapi élet egyéb szektoraiban is. Általában azonban az egyházak ragaszkodása az iskolaügyhöz nagyobb volt mint áldozatvállalási, illetve teherbíró képességük. A modern élet növekvő iskolai követelményeinek felszereltségi terheit általában — főleg vidéken, törpeiskolákban — nem bírták. Igaz, ezek főleg az „európaiság” követelményei voltak. Az agrárélet tradicionálisból fakadó elvárásoknak — a kiváló minőségű tanítóság elhivatott tevékenysége révén — eleget tudtak tenni.

A középfokú intézményekben már lényegesen más volt a helyzet: a történelmi hagyományok (alapítvány- és ösztöndíjrendszer stb.) s a magyar társadalom presztízs- és foglalkozási struktúrája következtében (hivatalnoksereg!) az egyházak nagyobb gondot fordítottak iskoláikra, élvezték az állam jóindulatát. Azonban nem, illetve alig volt felekezeti reáliskola, a középfokú szakoktatásból pedig teljesen hiányoztak az egyházak. A polgári iskolai rendszerben is főleg a városi lányiskolák között voltak felekezeti jellegűek. Sokszor ez a „féloldalas” egyházi jelenlét figyelmen kívül marad, pedig nyilvánvaló, hogy a modern struktúrák fejlődésével (szakoktatás, felsőoktatás, továbbképzés) az egyházak súlya csökkent volna az iskoláztatásban. Bár az is igaz, hogy az utóbbi intézményekből sem voltak kizárva az egyházak. Nemcsak a mindent átható vallás-erkölcsi nevelés révén, de a diákegyesületek és a legkülönbözőbb társadalmi szervezeteken keresztül is „ideológiai” befolyást gyakoroltak rájuk.

*

A magyar állam és a történelmi egyházak sajátosan összefonódtak, áthatották egymást. E kölcsönös egymásrautaltság kifejeződésének legfontosabb színtere az iskoláztatás volt. Ezen lényegében — az adott rendszer keretén belül — az államosítás sem változtatott volna. A pedagógustársadalomra nézve előnyösebb anyagi, jogi s tárgyi feltételek között működő állami iskolák példája csalogó. Éppen a nem általános helyzetükből fakadó kiváltságot láthatjuk bennük. A nemzeti jövedelem kb. 40%-át összpontosító korabeli költségvetésben az egyébként is óriási személyi fizetési és nyugdíjterhek nem voltak tovább emelhetők, az ország hiányos infrastrukturális szervezete pedig a közoktatásügyi beruházásoknak nem kedvezett. Tehát az egyházakra nemcsak mint erkölcsi-szellemi tényezőkre, de mint meghatározott anyagi potenciálokra is szükség volt. Az egyházak és az állam között fennálló jó viszony *lényegileg állami iskolapolitikát tett lehetővé*, amelynek a dualizmusból származó iskolafelügyeleti törvények is kedveztek.

Még egy végső megjegyzés kívánkozik ide, annak magyarázatára, hogy miért kizárólagosan *Klebensberget* idéztem az egyházak és az állam viszonyára vonatkozó problémakör vizsgálatánál. Ennek két fő oka van. Az egyik az, hogy a centralizált magyar közoktatásügyben a miniszteri nézeteknek — amelyeket ráadásul a miniszterelnök is mindig teljes súlyával támogatott — döntő jelentősége volt. A közoktatásügyi politika végrehajtó szakemberei — még az olyan kimagaslóan jelentős személyiségek is, mint *Magyary Zoltán* — a miniszteri koncepciót bontják le, konkretizálják az egyes szakterületekre. A magyar politikai és parlamenti (erő)viszonyok között ennek a nézetrendszernek szinte pártprogram jellege volt. A részletkérdésekben jelentkező eltérő nézetek eltörpülnek az egészre vonatkozó koncepció mellett.

A másik okot abban láthatjuk, hogy *Klebelsberg* elképzelései, saját jobboldali táborán belül, centrista jellegűek voltak, egyetemesen képviselték az innen származó érdekeket. A szűk látókörű, elavult konzervativizmus képviselőit ugyanúgy figyelmen kívül lehetett hagyni, mint a jobboldali radikalizmusba hajló képviselők zavaros elképzeléseit: sem hatalmuk, sem kompetenciájuk nem volt elegendő. Az elméleti pedagógiai gondolkodók szerepeltetése pedig nem közoktatáspolitikai kérdés. Hiszen még *Kornis Gyulára* is – neoplatonikus fundamentalizmusa ellenére – a klebelsbergi aktivista és pragmatikus konzervativizmus szolgálata volt a jellemző.